

ANADOLU ALEVİLİĞİNİN TEMEL SORUNLARI* THE BASIC PROBLEMS OF ALAWISM

HALİL İBRAHİM BULUT   **

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Anadolu’da nüfus oranının yoğunluğu dikkate alındığında Alevilik ve Bektaşilik en fazla dikkat çeken gruptur. Son elli yılda hep gündemde olan Alevilik, dini, siyasi, etnik, ekonomik boyutlarıyla yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Aslında Alevilik ve Bektaşiliği bütün dünyanın ve buna bağlı olarak Türkiye’nin içine sürüklendiği “değişim” sürecinden bağımsız olarak ele almak doğru değildir. Bütün toplumsal yapıların hızlı bir şekilde değişim ve dönüşüm geçirdikleri son iki asırda Aleviliğin bundan uzak kalabilmesinin imkânı yoktu. Özü itibarıyla güven esasına dayanan ve daha ziyade kırsal bölgelerde kapalı bir yapı içinde hayatlarını sürdüren Alevilerin yirminci yüzyılın ikinci yarısında geçirdikleri değişim ve dönüşüm, yaşanan çağın özellikleriyle ancak izah edilebilir. Dolayısıyla konunun geçmişten gelen tarihi, sosyal, siyasi, ekonomik ve dini pek çok boyutunun yanında, modern dönemin beraberinde getirdiği problemler de vardır. İşte bu makalede Anadolu Aleviliğinin ana meseleleri ele alınmıştır. Bu bağlamda Alevilik çalışmalarında nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiği hususuna yer verilmiş ve mevcut bilgilerin güvenilirliği meselesi tartışılmıştır. Ayrıca Alevilik kavramının sınırları, Alevilerin etnik kökenleri meselesi, dini durumlarına dair yaklaşımlar ve siyasallaşma sorununa yer verilmiştir. Böylece Anadolu Aleviliğinin günümüzdeki temel sorunları hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere genel anlamda ve objektif bir şekilde bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Alevilik ve Bektaşilik, Aleviliğin Sorunları, Tanımlama Sorunu, Siyasallaşma sorunu, Temsil Sorunu.

Abstract

Alawism and Bektashism are one of the most striking groups in Anatolia considering the population density. Alawism that has mostly been on the agenda for the last fifty years, has been heavily discussed with its religious, political, ethnic and economical dimensions. Actually, it is not possible to handle Alawism and Bektashism independently from the change process that dragged the whole World and Turkey consequently. It was not possible for Alawism to stay away from this process which changed rapidly all social structures in the last two centuries. In essence, the change and transformation in the second half of the twentieth century in Alawite community who lives based on the principle of trust and rather in a closed structure in rural areas, can only be explained by the characteristics of the era. Therefore, in addition to many historical, social, political, economic and religious aspects of the subject stemming from the past, there are also problems brought about by the modern era. In this article, the main issues of Anatolian Alawism are discussed. In this context, the question of how the methods should be followed in firework studies has been discussed and the

* Bu makalenin ilk hâli Tarihi Dini Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla Alevilik Bektaşilik (Ankara: Bilay Yayınları, 2021) isimli çalışmamızda yayımlanmıştır.

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hibulut@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5528-9559.

issue of the reliability of the available information has been debated. Also, the boundaries of the Alawism concept, the issue of Alavians' ethnic origin, approaches to their religious status and the problem of politicization have been addressed. Thus, it has been tried to provide information in a general and objective way to those who want to know about the fundamental problems of Anatolian Alawism today.

Key Words: History of Islamic Sects, Alawism and Bektashism. The problems of Alawism. The Problem of Definition, The Problem of Politicization, The Problem of Representation.

Giriş

Yaşadığımız coğrafyanın gerçeklerinden biri din, mezhep ve meşrep anlamındaki zenginliktir. Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada Yahudilik, Hıristiyanlık gibi semavi din mensubu gayri müslimlerin yanında Müslüman olduğu halde İslam'ı anlama ve yaşamada farklılık gösteren mezhep ve meşrep mensupları da vardır. Aslında insanın olduğu her bir yerde dinin anlaşılması ve yaşanmasında bir kısım farklılıkların olması tabiidir. İnsanların ya da toplumların kültür birikimi, sosyal, siyasi, ekonomik ve hatta coğrafi sebepler din denilen emirler manzumesini anlamada farklılıklara zemin hazırlamaktadır. Nitekim Orta Asya'dan Anadolu'ya, buradan Balkanlara varıncaya kadar geniş Türk coğrafyasında Ehl-i sünnet başta olmak üzere Şii-Caferilik (Azerbaycan gibi) gibi mezhepler, Nakşilik, Kadirilik, Bektaşilik ve Mevlevilik gibi tarikatlar bulunmaktadır. Bu durum ülkemizin bir gerçeği olup bunların yok sayılmaları ya da önemsizleştirilmeleri problemlerin çözümüne bir katkı sağlamayacaktır. Bu tür dinî ve mezhebî yapıları yok sayarak hiçbir yere varılamaz.

Nüfus oranının yoğunluğu dikkate alındığında Alevilik ve Bektaşilik, Anadolu özelinde en fazla dikkat çeken grup olup son elli yılda hep gündem olmuş; dini, siyasi, etnik ve ideolojik yönü ile tartışılmıştır. Aslında Alevilik konusunu, bütün dünyanın ve buna bağlı olarak Türkiye'nin içine sürüklendiği "değişim" sürecinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Konunun geçmişten gelen tarihi, sosyal, siyasi ve dini birçok hassasiyetinin yanında, modern dönemin beraberinde getirdiği problemler de vardır.

Günümüz Aleviliğinin meselelerini anlama bilmek için yaşanan tarihi geçmişi hatırlamak gerekir. Zira geçmişte yaşanmış her bir hadise toplumsal hafızada bir şekilde iz bırakmıştır. Genel olarak Aleviliğin tarihini dört ana döneme ayırarak incelemek işlevsel olacaktır. Bunlar; ilk göçler ve Anadolu'nun yurt tutulması (XI - XIII. yy), Babaî isyanı ve uzantıları (XIII - XV. yy), Safevî-Osmanlı çekişmeleri süreci (XV - XX. yy) ve son olarak da modern Alevilik dönemi şeklindedir. Unutulmamalıdır ki her dönemin kendine özgü şartları, algıları ve kabulleri vardır. Dolayısıyla genellemelerin yapılması yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Hiç şüphesiz Alevilikten bahsedilirken Türklerin İslam öncesi örf ve gelenekleri, İslamlaşma sürecinde etkili olan unsurlar, Anadolu'da vuku bulan sosyal, siyasi ve dini isyanlar ve bunların neticeleri, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş ve modern zamanların problemleri gibi pek çok faktörü dikkate almak lazımdır. Bu itibarla günümüz Alevî meselelerini, söz konusu arka plan dikkate alınmadan hakkıyla anlayabilmek zordur. Bir diğer ifade ile modern dönem Aleviliğine etki eden faktörlerin dikkate alınması gerekir. Bu faktörler; yazılı kaynakların sınırlı olması ve var olan kaynakların da yaygın olmaması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mezhepler üstü tutumu ve Aleviliği sahiplenmemesi, hükümet politikaları, siyasi akımlar, ateist ve materyalist yaklaşımlar, geçmişten günümüze kadar devam eden Alevî-Sünnî çatışmaları, eğitimin önündeki bazı engeller, Aleviliğin köklerinin yanlış inançlara dayandırılması ve benzerleri şeklinde sıralanabilir (Gül, 2016,101). Burada uzun bir tarihi geçmişi olan, dini olduğu kadar sosyal ve siyasi boyutları da bulunan Alevilik ve Bektaşiliğin günümüzdeki temel meseleleri belli başlıklar altında tasnif edilip ortaya konulacak, her bir mesele hakkında kısaca bilgi verilecek, tarafsız bir bakış açısıyla tasvir edilecektir. Bu makalenin hedefi, bilinmeyen bir meseleyi

ortaya koyup çözümler üretmekten ziyade Alevilik konusunda kaleme alınmış pek çok kitap ve makalede bir şekilde temas edilen “günümüz Aleviliğinin meselelerini” düzenli bir şekilde ortaya koymak suretiyle konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere derli-toplu bir bilgi sunmaktır.

1. Yöntem Sorunu

Alevilik çalışmalarında takip edilecek yöntem en az çalışmanın kendisi kadar önemlidir. Yöntem sorunu, her şeyden önce çalışılan konu ve meselelerle ilgili olarak bilimsel anlamda doğru ve geçerli bilgiye ulaşabilme ve bu bilgileri doğru bir şekilde değerlendirebilme sorunudur. Bu yüzden Alevilik ve Bektaşilik araştırmalarında bilimsel yöntemi önceleyen bir anlayış ile tarafsız bir yaklaşımın öne çıkarılması oldukça önemlidir. Konunun siyasal ya da ideolojik tartışmalara malzeme olmaktan kurtarılması açısından böyle bir yaklaşım ciddi bir ihtiyaçtır. Modern dönemde kendi özünden hızlıca uzaklaşan ve özellikle şehirli Alevilikte gördüğümüzdeki farklılaşmalar dikkate alınmadan yapılacak genellemeler ciddi hatalar verecektir. Bugün get-tolaşan şehirli Alevilik üzerinden yapılacak tanımlamalar ya da çalışmalar Aleviliğin gerçek özünü yansıtmayacaktır. Çünkü çeşitli sebeplerden dolayı özünden uzaklaşmış bazı modern dönem yapılarının Aleviliği temsil ettikleri iddia edilemez. Bu itibarla tarihi süreci dikkate alarak gelenek ve geleneğini koruyan Alevilik üzerinden izahlar yapılması önemlidir.

Günümüzde Alevilik çalışmalarında literatür ve alan araştırmaları (tarihî ve sosyolojik araştırmalar) şeklinde genel olarak iki yöntem benimsenmektedir. Bunların ilki, Aleviliğin tarihsel boyutu üzerine yapılan araştırmalardır ki bu tür çalışmalar, literatür çalışmaları olup konunun tarihsel anlamda karanlıkta kalan, çözümlenmemiş kısımlarını aydınlatma noktasında önemli işlevler görmektedirler. Genel anlamda tarihçilerin ve ilahiyat araştırmacılarının takip ettiği bu yöntemle göre Aleviliğin ne olduğunu ortaya koymak için Alevî-Bektaşî kaynakları ve tarihi geçmiş esas alınarak bir tanımlama yapılmaya çalışılmaktadır. Aleviliğin önder şahsiyetleri, ana kaynakları ve genel söylemini dikkate sunarak bu anlayışın mahiyetini tanımlama çalışmaktadırlar. İkinci yöntem ise, Alevilik ile ilgili değişik bölgelerde yapılan alan araştırmalarıdır. Son onlu yıl içinde bu tür çalışmaların bir hayli arttığı; üniversitelerin farklı bölümlerinde değerli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Günümüz Aleviliğinin farklı grup ve akımları içinde barındırdığı gerçeği dikkate alınır, alan araştırmalarının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Alan araştırmalarına dayanan bu yöntemle anket, röportaj ve yüz yüze görüşmeler yapılmak suretiyle var olanın tespiti yapılmakta ve buradan hareketle Alevilik tanımlanmaya çalışılmaktadır. İlkine göre daha problemli olan bu yöntemin ön yargılı bakış açısına ya da ideolojik yaklaşımlara kurban edilmemesi gerekir. Kentli Alevilik ve özellikle belli çevreler dikkate sunularak Aleviliğin mahiyetine dair yapılacak genellemeler sağlıklı neticeler vermeyebilir. Bu itibarla alan çalışması yapan araştırmacıların gazeteciler gibi, hadiselerin sadece anlık görüntülerini değil, arka planını, olayın diğer hadiselerle ilişki ve etkileşimleriyle birlikte tarihsel gelişim sürecini de araştırıp ortaya koymaları gerekir. Bunun için alan araştırmacısının, kuramsal yaklaşıma sahip olmasının yanı sıra, alan ile ilgili tarihsel ve kültürel anlamda donanımlı bir yapıya ve sağlam metodolojik bilgiye sahip olması ciddi bir ihtiyaçtır.

Geçtiğimiz yüzyılın ortalarına kadar kapalı toplum olarak kırsalda yaşayan, geleneğini ve felsefesini daha ziyade sözlü kültür olarak yeni nesillere aktaran Alevî zümrelerinin bu sosyal yapısı her daim dikkate alınmalıdır. Buldukları bölgelerde sosyal, siyasî ve coğrafi sebeplerden dolayı kapalı bir toplum şeklinde yaşayan Alevî zümrelerin birbirleriyle yeterince iletişim halinde olmadıkları da bilinmektedir. Bu sebeple Anadolu Aleviliğinin hem dinî, hem de etnik açılarından homojen bir yapıya sahip olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu itibarla sınırlı bir bölge için elde edilen bir

neticenin umumileştirilmesi hatalı olacaktır. Sahada yapılacak çalışmalarda; Alevîlik ve Bektaşîliğin oluşum ve tarihsel gelişimi, teolojik ve sosyo-kültürel yapısı ve günümüzdeki durumu olmak üzere üç önemli nokta üzerinde odaklanılırsa, daha isabetli sonuçlara ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Yine bu konuların dışında konu ile ilgili kavram analizleri, kurucu metinler ve ocak çalışmaları da oldukça önemlidir. Netice olarak Alevîlik ve Bektaşîlik araştırmalarında Alevî çevrelere özgü bu temel nitelikler, her zaman dikkate alınarak hareket edilmeli ve bu çerçevede sosyal bilimler ve tarih metodolojisine aykırı toptancı genellemelerden her zaman kaçınılmalıdır (Yıldız, 2022, 27). Zira bu tür genellemelerin, yanıltıcı olacağı, yanlış sonuçlara yol açacağı ve konuyu içinden çıkılmaz bir hale getireceğini tahmin etmek, hiç de zor değildir.

2. Bilgilerin Güvenirliliği Sorunu

Siyasi, sosyal, dini pek çok boyutu olan Alevîlik konusunda sağlıklı doğru bilgilere ulaşabilmek başlı başına ciddi bir problemdir. Meselenin din üzerinden tartışılması, siyasallaşması ve ideolojik yaklaşımlara kurban edilmesi konu hakkında sağlıklı tartışmaların yapılmasını zorlaştırmaktadır. Buna art niyetli, önyargılı kimselerin olumsuz faaliyetlerini, Sünnî-Alevî ayrışmasından nemalanan kesimlerin gayretlerini ve de yanlış din anlayışlarını eklediğimizde ne denli büyük bir problemle karşı karşıya olduğumuzu daha iyi anlayabiliriz.

Alevîlik ve Bektaşîlik konusundaki bilgi boşluğu, aynı zamanda ciddi bir kavram kargaşasına yol açmaktadır. Şiî, Caferî, Nusayrî, Râfîzî, Kızılbaş, Çepni, Tah-tacı, Alevî ve Bektaşî gibi kavramların genellikle birbirine karıştırıldığı, zaman zaman birbiri yerine kullanıldıkları görülmektedir. Hâlbuki Şiî ya da Caferî kavramı ile Alevî ya da Kızılbaş kavramının ciddi farkları vardır ve bunların değişik tarihi gerçeklikleri bulunmaktadır. Kavramların gelişi güzel kullanılması, sağlıklı düşünmeyi zorlaştırmakta ve konunun doğru anlaşılmasını engellemektedir. Bunun önüne ancak, bilimsel bilgi ile geçilebilir.

Öte yandan yazılı kaynakların neşri meselesi de ayrı bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Alevîliğin yazılı kaynaklarının olmadığı, sözlü kültür olarak günümüze kadar aktarıldığı şeklinde yanlış ama genel bir kabul bulunmaktadır. Hâlbuki Alevî-Bektaşî geleneğinin önemli yazılı kaynaklarının olduğu ehince malumdur. Bunlar görmezlikten gelinerek Alevî-Bektaşîliği sadece sözlü kültüre mahkûm etmek, kimi art niyetli çevrelerin elini kuvvetlendirmektedir. Sayıları az da olsa var olan kaynakların ilmî neşirlerinin yapılması, dedelerin elinde bulunan her türden malzemenin sağlıklı bir şekilde ve akademik kabullere uygun bir tarzda neşredilmeleri hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevî ve Bektaşî klasiklerini neşri -eksiklerine rağmen- önemli bir faaliyettir ve mutlaka devamı getirilmelidir.

Modern dönem Alevîliğin karşı karşıya kaldığı önemli bir problem de popülist yayınlar meselesidir. Günümüzde kentleşmeye başlayan Alevîlik bir geçiş aşaması ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu geçiş aşamasında Alevîliğin ağırlıklı olarak sözlü kültüre dayanan yapısı yazılı metinlere dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Konu hakkında yapılan akademik nitelikli yayınların yanı sıra, Alevîliğin tarihsel geçmişi ve felsefi derinliğini kavrayamayan popüler kitap yazarlarının kendi anlayışları doğrultusunda bir Alevîlik oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. 1970'li yıllardan itibaren Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine yazılan pek çok yayının popülist bir mantıkla kaleme alındığı, yazarlarının geleneği ve kaynakları hemen hiç bilmedikleri anlaşılmaktadır. Bunlar, kendi ideolojik kabullerine göre Alevîliği yönlendirmeye çalışmakta, çağdaş ideolojik kalıplar içine sokmaya çalışmaktadırlar. Özellikle seksenli yılların sonlarında sosyalizmin çökmesiyle birlikte eski tüfek bir kısım sol görünümülü yazarlar bu tarihlerden itibaren Alevîlik-Bektaşîliği yeniden keşfetmiş ve eski fikirlerini Alevîlik üzerinden cahil kesimlere sunmuşlardır. Müslümanların tarihini kendi özgün kaynaklarından takip edemeyecek kadar din, kitap ve gelenek hakkında cahil olan bu kimseler kurgusal bir Alevîlik oluşturmaya çalışmışlardır. Bu konuda bilerek

ya da bilmeyerek yanılıya düşen yazarlar arasında, popüler yazılar yazan gazeteci ve araştırmacıların daha fazla olması şaşırtıcı değildir. Zira olgunun tarihsel, mistik, teolojik ve sosyolojik yönleri hakkında yorum yapabilecek asgari düzeyde bilgiye sahip olmak, kolayca elde edilebilecek bir birikim değildir. Bunun örneklerini, çoğunluğu akademik yöntem ve hedeften uzak, bir kısmının da yoğun ideolojik kalıplarla ele alındığı yayınlarda görmek mümkündür. Bu noktada akla gelen ilk örneklerden birini Hz. Ali'ye (r.a.) atfedilen “Görmediğim Tanrıya inanmam” sözünün, yalın şekliyle ele alınıp Hz. Ali gibi bir İslam büyüğünün kendisine atfedilen sözden dolayı materyalist biri olarak sunulmaya çalışılmasıdır. Yine tarihte vuku bulan bir kısım isyanları sosyal, ekonomik, siyasi ve dini bağlamından kopararak “sosyalizmin ilk temsilcileri” olarak sunmaya çalışmak, ideolojik saplantıların tezahürleri olarak görülebilir. Bu tarz yaklaşımların çıktığı bulduğu popülist yayınlar Alevî-Bektaşî topluluğu üzerinde etkisini devam ettirmektedir. Neticede Alevî-Bektaşî topluluğu kendi asli inançlarından, âdâb ve erkânından, yaşayış tarzından önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Özden uzaklaşma kırsal kesimlerde daha az görülürken, büyük şehirlerin kenar mahallelerinde ve şehir merkezlerinde daha bariz olarak görülmektedir. Böyle bir netice, bir kısım ateist, Marksist, materyalist alevi yazarların ve alevi temsilcilerinin, kasten tahrif ederek Alevîliği dini muhtevastan sıyrıp moderniteye yamamış olmalarından ileri gelmektedir. Bu nevi gelişmeler ve değişmeler Alevîlerin ve Bektaşîlerin büyük sessiz çoğunluğunda rahatsızlık meydana getirmiştir. Büyük çoğunluk kendilerini Müslüman olarak görmekte ve Müslüman kimliği ile tarif etmektedir. Hâlbuki yukarıda zikredilen ideolojilere mensup farklı kökenlerden yazarlar, Alevîliği İslâm'dan tecrit etmek için uğraşmaktalar.

Doksanlı yıllardan itibaren ülke gündemini “Alevîlik nedir? Nereden gelir? Temel inançları nelerdir? Devletten ve toplumdaki talepleri nelerdir? şeklindeki tartışmalar belirlemeye başlamıştı. Bu tartışmaların iki yönlü bir etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Birincisi, bu tartışmalar sebebiyle Sünnî Müslümanlar Alevîliği tanımaya başladılar. Çünkü bu döneme kadar Sünnî ahali, Alevîlere bir takım önyargılarla bakıyor, onların kapalı bir toplum ve tek tip bir dini anlayışa sahip olduklarını düşünüyor, hepsini bir bütün olarak değerlendiriyordu. Hâlbuki Alevîlerin homojen bir yapıda olmadıkları, bölgesel farklılıkların yanı sıra temel inanç konularında bile farklı yaklaşımların taraftar bulduğu görüldü. Nitekim Alevîliğin din, mezhep, meşrep ya da tarikat olup olmadığı şeklindeki tartışmalar, Alevîliğin mahiyeti hususunda ciddi bir kafa karışıklığının olduğunu ortaya koydu. Bütün bu tartışmalar ve gelinen nokta, -her dinî ve mezhebî yapıda olduğu gibi- Alevîlerin de kendi içlerinde gruplara ayrıldıklarını göstermektedir. İkinci olarak bu süreç, Alevîlerin gerçek Alevîliği öğrenmelerine kapı aralamıştır. Cemaat içindeki gruplar, Alevîliğin mahiyeti, tarihi geçmişi ve günümüzdeki konumu gibi temel konularda başlattıkları sorgulama süreci, bütün bu hususlarda araştırma yapılmasına ve sağlıklı, güvenilir bilgilerin ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır. Şu halde Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda sağlıklı bilgilere ihtiyacımız vardır. Sahanın uzmanlarının aslına sadık kalarak Alevî-Bektaşî kaynaklarını neşretmeleri önemli bir ihtiyacı giderektir. Akademik tartışmalar, ancak yazılı kaynaklar üzerinden yapılabilir.

Sonuç olarak, Alevîlik ve Bektaşîlik Türkiye'nin bir gerçeğidir. Türk toplumunun bir kısmı kendisini “Alevî”, “Bektaşî” ya da “Alevî-Bektaşî” olarak tanımlamaktadır. Ancak, ne kendilerini Alevî-Bektaşî diye tanımlayanlar ne de bu konuda konuşanlar, sağlıklı bir bilgi birikimine sahiptirler. Bu konuda doğru bilgi ve sağlam belgelerle halkın aydınlatılması önemlidir. Doğru bilgi ve uygun yöntemlerle önyargıların, korku ve travmaların üstesinden gelebilir ve böylece Alevî-Sünnî gerilimini en aza indirebiliriz.

3. Tanımlama Sorunu

Bugün Alevîlik ve Bektaşîlik konusundaki en önemli tartışmalardan biri, Alevîliğin ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği hususudur. İster içerden isterse

dışarıdan olsun Alevîliğin kökenine ve mahiyetine yönelik tanımlamalar, tanımlayanların zihniyet dünyalarına göre değişiklik göstermektedir. Elbette bunun anlaşılabilir sebepleri vardır. Her şeyden önce bu konu, olguların iç içe geçtiği, gerçekle kurgunun bir birine karıştırıldığı, din ile siyasetin sınırlarının belli olmadığı bir konudur. Türklerin Müslümanlaşma ve Anadolu'ya göç süreci, Anadolu'da karşılaşılan dini-siyasi ortam, Selçuklu ve Osmanlı devlet sisteminde farklı etnik ve dini yapılanmaların rolleri vb. birçok faktör Alevîliğin tanımlanmasında göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu hassasiyet gösterilmediğinde, Alevîlik tanımlamalarında kullanılan betimleyici unsurlar kişiye, zamana ve şartlara göre değişiklikler arz eden subjektif değerlendirmelere dönüşmektedir. Buna göre bazıları Alevîliği inanca dayalı bir yapı olarak görmüş; din, mezheb, tarikat ya da heretik bir akım olarak tanımlamıştır. Bazıları ise etnik özellikleri öne çıkararak Alevîliği "İslam'ın Türk yorumu", "Türk İslam'ı", "Anadolu İslam'ı" şeklinde tanımlamaya çalışmıştır. Bazıları da ideolojik bir yaklaşımla Alevîliği "Çağdaşlık", "Devrimcilik", "Laiklik" şeklide tanımlama gayreti içine girmiştir. Alevîlikle İslamiyet'i ayırtırmak isteyen bazı çevreler ise, Alevîliğin senkretik bir yapı olduğunu iddia ederek pek çok din ve kültürden etkilendiği gibi İslamiyet'ten de etkilenmiş olabileceğini söylemektedir. Bazıları da Alevîliğin Zerdüştlüğün çağdaş bir sürümü olduğunu ileri sürerek İslam'la bir alakasının olmadığını iddia etmektedir. Yine bazı kesimler, Alevîliğin hümanizm merkezli ayrı bir din olduğunu iddia ederek İslamiyet ile arasına mesafe koymaya çalışmaktadırlar. Aşağıda Alevîliği kendi zaviyelerinden hareketle tanımlamaya çalışan yaklaşımlar ve bunların gerekçeleri üzerinde durulacaktır. Bu yaklaşımları şöylece özetlemek mümkündür:

3.1. Alevîlik Kavramı ve Sınırları

"Alevî" kavramı ve onunla ilintili kavramların hangi çerçevede kullanıldığı hususu önem arz etmektedir. Çünkü "Alevî" kavramı ve onunla ilintili "Kızılbaş, Bektaşî, Râfîzî, Caferî ve Şîî" gibi kavramlar doğru bir şekilde kullanılmadığı takdirde konunun anlaşılabilmesi zorlaşacak, kavram kargaşasına düşülecektir. Hâlbuki her bir kavram kendi tarihsel gerçekliğiyle ve objektif olarak kabul edilip kullanıldığında daha doğru ve anlaşılabilir bir iletişimin kurulması mümkün olacaktır. Bu bağlamda Kızılbaşlık, Alevîlik, Bektaşîlik, Râfîzîlik, Bâtınîlik gibi konu ile doğrudan ilgili olan önemli tarihsel kavramlar üzerinde ısrarla durulmalı; ne zaman ortaya çıktıkları, kökenlerinin nerelere ya da hangi inanç, kültür ve oluşumlara dayandığı, hangi anlam ya da anlamları içerdikleri ve tarihsel süreçte geçirmiş oldukları anlam değişiklikleri, dilbilim, semantik ve hermenötik gibi bilim dallarından da yararlanılarak süreç merkezli bir bakış açısı ile ortaya konulmalıdır.

Alevîliğin bir tanımının yapılmasının gerekli olup olmadığı; eğer böyle bir gereklilik varsa söz konusu tanımın kimin tarafından yapılabileceği hususu ayrı bir problemdir. Elbette bir Alevî, Alevîliği tanımlamadan ve sınırlarının ne olduğunu bilmeden hayatını yaşayabilir. Ancak muhataplık ilişkileri bağlamında Alevîliğin bir tanımının yapılması ve sınırlarının belirlenmesi ciddi bir ihtiyaçtır. Sosyal ilişkiler ağı ve özellikle devlet-toplum ilişkileri söz konusu tanımlamalar üzerinden işleyeceğinden öncelikle kendilerini tanımlamaları ve sınırlarını belirlemeleri gerekmektedir. Burada önemli olan, Alevîlerin kendilerini tanımlamaları, referans çerçevelerini açıklamaları, sınırları hakkında genel kamuoyunu bilgilendirip aydınlatmalarıdır. Anlaşıldığı kadarıyla tanım konusunda oluşan hassasiyet çok açık ve derindir (Alevî Çalıştayları, 2010, 75).

Günümüzde tek tip bir Alevîlik yoktur, Alevîliğin bölgeden bölgeye değişen tonlarının yanı sıra geleneksel ve modern şeklinde yaşayan bir Alevîlik vardır. Alevîlik denildiğinde geleneksel özelliklerini koruyan yapılar mı dikkate alınacaktır, yoksa kırsaldan şehirlere göç ile başlayan modern Alevîlik mi muhatap alınacaktır. Burada söz konusu olan Alevîliğin değişmesi ve farklı Alevîliklerin ortaya çıkmasıdır. "Alevîler şöyle düşünür ya da şöyle yaparlar" şeklindeki genellemeler problemlidir. Zira ciddi değişim ve dönüşümler geçiren Alevîliğin referans değerleri de farklılaşmıştır.

Kent ortamının dönüştürücü etkisi, kapitalist üretim biçimleri, göç, siyasi kırılmalar ve kültürel çözülme süreçlerinin baskıları gibi pek çok nedenle ilişkilendirilebilecek yeni durum, sonuçta Alevîliğin gelenekte biçimlenen öğelerinin süreklilik içinde zayıflamasına, değişmesine ve dönüşmesine yol açmıştır. Neticede Alevîliğin tanımı ve mahiyetine dair verilen cevaplar muhafazakâr ve modern oluşumlara göre farklılık göstermektedir. Muhafazakâr Alevîler, gelenekten tevarüs edilen kültürel ve dinsel bakıyeye sadakatle sarılmanın gereğini vurgularken, radikal Alevîler daha seküler bir kimlik arayışı içindedir. Ancak her iki eğilim, modernliğin ürettiği tartışmalarla iç içe geçmiş durumdadır.

Alevîliği tanımlamanın zorluklarına rağmen genel itibarıyla şunları söylemek mümkündür: “Ali’ye mensup, Ali’ye ait” anlamlarına gelen “Alevî” kelimesi bilim adamlarının geneli tarafından “Hz. Ali’ye taraftar olma, onun yolundan gitme” anlamlarında kullanılmıştır. Bu bağlamda Alevîlik genel olarak Hz. Ali’yi sevmek ve onun soyunun yani Ehl-i Beyt’in yolundan gitmek olarak tanımlanmaktadır (Ocak, 1989, 368). Bir diğer ifade ile Alevîlik, Hz. Ali’ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasî grupları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bugün içerik açısından yöreden yöreye, bölgeden bölgeye bazı farklılıklar gösteren Alevîliğin; Hak-Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisinde olgunlaştığı ve On İki İmamlarla devam eden, İmam Cafer Sadık’ın akıl ölçüsünün rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetiyle Anadolu’ya gelen, Hacı Bektaş Veli ve ulu ozanların nefesleriyle hayat bulan anlayışın adı olduğu kabul edilmektedir. Bu zaviyeden değerlendirildiğinde Alevîliğin İslam’ın muhtemel yorumlarından biri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kelime anlamı itibarıyla tarihin farklı dönemlerinde ve farklı mekânlarda “Alevî” isimlendirilmesinin mevcut olduğu bilinmektedir. Nitekim Balkanlardan Anadolu’ya, Orta Asya’dan Yemen’e “Hz. Ali sevgisi etrafında” öbekselen ve kendilerine “Alevî” denilen gruplar bulunmaktadır. Bu genel isimlendirmeye bakarak söz konusu grupların tamamının aynı karakterde olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Zira yapılan alan araştırmaları bunların arasında önemli farkların olduğunu göstermektedir. “Alevîlik” bir şemsiye kavram olarak bugün Ali ortak paydasında birleşen Caferîler, İsmailîler, Zeydîler için kullanıldığı gibi, Nusayrîler ve Dürzîler için de kullanılmaktadır. Hâlbuki bu mezhepler arasında ciddi farkların olduğu bilinmektedir. Râfîzî, Kızılbaş, Alevî ve Alevîlik gibi terimlerin bütün zamanlara yayılmış, değişmeyen, donmuş bir olgunun karşılığı olarak kullanılması ciddi problemler taşımaktadır. Örneğin Safevîlerin ilk kuruluş yıllarında büyük bir özenle kullanılan “Kızılbaş” terimi ile XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında kullanılan “Kızılbaş” terimi aynı değildir. Tarihsel süreç içinde meydana gelen dönüşümleri dikkate almadan yapılacak genellemeler ciddi problemlere kapı aralayacaktır. Burada iki hatalı uygulamaya değinmek gerekir. İlki tarihsel süreçte coğrafi yakınlık ve Osmanlı-Safevî mücadelesi ve sonrasında yaşananlar nedeniyle İran’daki Şîîlerle Anadolu’daki Alevîlerin karıştırılmasıdır. Sadece halk arasında değil, akademik çevreler de bile Anadolu Alevîliğinin bir nevi Şîîlik olduğu şeklinde açıklamalar görülmektedir. Hâlbuki İmamî/Caferî gelenek ile Anadolu Alevîliği arasında “Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi” dışında ortak bir yön bulmak zordur. Öte yandan Suriye’de gerçekleşen iç savaş sonrasında ülkemizde gündem teşkil eden Nusayrîlik de Alevîlik olarak gösterilmiştir. Anadolu Alevîliği ile Nusayrîliğin “Alevîlik” başlığı altında sunulmaları, benzer yapılar oldukları şeklinde yanlış bir anlamaya sebebiyet vermektedir. Nusayrîlik ile Anadolu Alevîliği arasında derece değil, mahiyet farkının olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu iki oluşum mukayese edildiğinde inanç esasları başta olmak üzere etnik köken, dini önderler, sosyal ve dini yapıların çok farklı olduğu görülür. Bu ikisinin Alevîlik ismi altında birleştirilmesi tarihî, dinî ve sosyolojik realiteye uygun düşmediği bilinmelidir (Bulut, 2022, 271-274).

Öte yandan Anadolu’da yer alan “Tahtacılar”, “Abdallar”, “Yörükler”, “Zazalar”, “Baraklar”, “Avşarlar”, “Nalcılar”, “Çepniler”, “Sıraçlar”, “Amucalılar”, “Bedreddinler”, “Terekemeler” ve “Bektaşîler” gibi isimlerle anılan gruplar bugün

genel olarak “Alevî” kavramı ile adlandırılmaktadır. Anadolu’daki bu zümreler arasında özde değil ama bir kısım ayrıntılarda farklar olduğu bilinmektedir. Bunlara ilaveten Alevî kavramının yakın zamanlarda tedavüle sokulduğu bilinmektedir. Bu itibarla “Alevî” kavramının kullanımı sırasında hangi bağlamda kullanıldığının açıklanması bir zarurettir. Aksi takdirde kavramın tarihsel süreç içinde değişen ve farklılaşan anlam dünyası ihmal edilmiş olur ve araştırmacının arzuladığı ideolojik içerik ön plana çıkarılmış olur.

3.2. Alevîlerin Nüfusu ve Etnik Köken Tartışmaları

Tartışmalı konulardan biri de ülkemizde yaşayan Alevîlerin sayısı meselesidir. Bazı araştırmacılar, Türkiye’de yaklaşık yirmi milyon civarında Alevî olduğunu iddia ederken, bazı araştırmacılar bunun abartılı bir rakam olduğu görüşündedirler. Nüfus sayımlarında mezhep, meşrep ya da tarikat gibi alt kimlikleri ifade eden bilgilere yer verilmediğinden elimizde sağlam ve güvenilir bir istatistik bulunmamaktadır. Bununla birlikte akademik çevrelerde ülke nüfusunun en az % 10’unun Alevî kimliğine sahip çıktığı kabul edilmektedir. Bu da günümüz verileri dikkate alınarak -Türk, Kürt, Arap dâhil olmak üzere- 8 ila 10 milyon vatandaşımızın Alevî olduğu anlamına gelmektedir. Sayısal tartışmaların, nüfus sayımlarında alt kimliklere dair sayımların yapılacağı döneme kadar devam edeceği anlaşılmaktadır.

“Alevî” kavramının içeriğini oluşturan unsurlar daha çok inanç kaynaklı olduğundan meseleyi herhangi etnik grubun tekeline indirgemek bilimsel açıdan doğru olmayacaktır. Buna rağmen Alevîliği belli bir etnik grup çerçevesinde ele alan çalışmalar epeyce fazladır. Kimileri Türklük, kimileri Kürtlük, kimileri de Zazalık etnik kimliğini Alevîliğin merkezi kimliği olarak görmektedirler. Nitekim Alevîliğin daha çok Türkmenler arasında egemen olması, Alevîliğin bir tür Türk İslam anlayışı olduğu ve Türk kökenli bir inanış olduğu görüşlerini doğurmuştur. Günümüzde Alevîliğin Türklere özgü olduğunu iddia eden pek çok araştırmacı vardır. Nitekim Fırlı, Alevîliğin temelde Sünnî-Hanefî akideye bağlı olmakla birlikte Şamanilik ile Melamilikğin ağır bastığı kendine mahsus özellikleri olan bir Müslümanlık olduğunu belirtir. O, bu şekildeki Alevîliği “Türkmen Sünniliği” olarak isimlendirir (Fırlı, 2006, 315). Alevîliğin Türklere özgü bir yaşam biçimi olduğunu söyleyenler, genel olarak Alevîlikle Türklüğün ayrılmaz parçaları olduklarını iddia ederler ve Anadolu’da var olan diğer Alevîliklerin de Türkmenler eliyle gerçekleştiğini savunurlar (Melikoff, 1993, 41).

Alevîliğin etnik kökeniyle alakalı olarak Kürtlerin durumu önemli bir tartışma konusudur. Aslında birlikte yaşayan toplumların zaman içinde birbirinden etkilenmeleri, çeşitli sebeplere dayanan geçişlerin vuku bulması mümkün görülmektedir (Melikoff, 1993, 35). Bu bağlamda bazı Türkmen aşiretlerinin siyasi baskılar sebebiyle Kürtleştikleri ve yine bazı Kürt aşiretlerinin de çeşitli sosyal ve siyasi sebeplerle Türkleştiği ileri sürülmektedir (Şener, 2002, 17-19). Esasen XVI. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevî siyasi mücadelesinin büyük oranda din üzerinden yürütülmesi, bazı Kızılbaş aşiretlerin kendilerini gizlemek için Kürtleşmelerine sebebiyet verdiği kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti, Safevîlere karşı sınırlarını korumak gayesiyle bölgedeki Sünnî-Şafii Kürtlerle iş tutmuş ve onlarla iyi geçinmiştir. Bu durumun başlangıçta Safevî taraftarı olan bazı Türkmen boylarını cezbediği anlaşılmaktadır.

Kürtlerin büyük bir çoğunluğu tarihsel olarak Sünnî-Şafii çizgiyi benimsemiş olsalar da Alevîlik, onların benimsediği diğer bir dini yapılanma olmuştur. Gün-

müzde var olan Alevî Kürtler olgusu, Alevîliğin sadece Türklere özgü olmadığı anlamına da gelmektedir. Saha araştırmalarına dayalı yapılan çalışmalara göre Alevîliği etnik kimliklerine göre şöyle sınıflandırmak mümkündür: Türk-Alevî (Yörük-Alevî, Türkmen-Alevî, Tahtacı-Alevî, Abdal-Alevî), Kürt-Alevî (Kürt-Alevî, Zaza-Alevî) (Kaplan, 2014, 441-447). Şu halde Alevî-Kürtlerin varlığı inkâr edilemeyecek bir olgudur. Bazı araştırmalara göre Türkiye'deki Kürt nüfusunun üçte biri Alevî'dir.

Kürtlerin Alevîliğiyle ilgili bir tartışma noktası da Kürtler içerisine dâhil edilen Zazalarla ilgilidir. Bir buçuk ile iki milyon arasında olduğu tahmin edilen Zazaların, Kürtçenin bir lehçesini konuşan Kürtler olduğu düşünülüyordu. Ancak son yıllarda yapılan dilbilimsel çalışmalar neticesinde Zazaların Kürt kökenli olmadıkları ve bu dilin İrani kökenli müstakil bir dil olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Paul, 1986, 491). Zazaca konuşan Aleviler Tunceli merkez olmak üzere Bingöl, Elazığ, Erzinca ve Sivas illerinde ikamet ettikleri ve bunların köken olarak Türk oldukları bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Rençber, 2013, 948). Zazaların Türk soylu oldukları görüşü daha ziyade onların Horasan'dan gelmiş oldukları görüşünden güç almaktadır. Dersim isyanının lideri Seyyid Rıza ve birçok Zaza dede bu kanaattedirler. Ayrıca Alevilik uzmanı İrene Melikoff da Zazaca konuşan Alevilerin Türk soylu olabileceklerini belirtmiştir. Melikoff, "Kürtçe veya Zazacayı sonradan konuşmayı öğrenen ve konuşan Alevileri Türk kökenli Türkmen aşiret ve boyları olarak zikretmektedir." (Şener, 2002, 17-19) Türkdoğan da, Zazaca konuşan Alevilerin Farişi olmadığını, fakat dolaylı olarak Zazaca konuşan Alevilerin İranileşmiş Türkler olduğunu söylemiştir (Türkdoğan, 2008, 36). Sonuç olarak Anadolu'da yaşayan Alevî zümrelerin kahir ekseriyetinin Türkmen kökenli olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte Kürt ve Zaza kökenli Alevî topluluklar da vardır.

3.3. Alevîliği İslam Dışı Gösterme Gayretleri

Bazı çevreler çeşitli sebeplerden dolayı Alevîliği İslam dışı bir yapı olarak kabul edip böyle göstermeye çalışmaktadırlar. Bunlar, etkin oldukları basın-yayın imkânları ile Alevîlik olgusu hakkındaki bilgi boşluğundan da faydalanarak yönlendirme gayreti içindedirler. Kendi zihniyetlerine uygun bir kısım bilgiler verdikten sonra

"...Karşılaştırmalardan görüleceği üzere Alevîlik, Müslümanlık değildir. Olması da mümkün değildir. Müslümanlığın bir mezhebi ya da kolu olsaydı, çoktan Müslümanlığın içerisinde eriyip gitmiş olacaktı. Alevîlik, kendine has özellikleriyle, kendi başına bir inanç sistemidir. Başlı başına bir dindir." (Dersim, 1994, 8) şeklinde Alevîliğin başlı başına bir din olduğunu ileri sürmektedirler.

Bazıları, Alevîliğin kökeninde Mazda inancının ve Zerdüş öğretisinin bulunduğunu iddia etmektedir (Xemgin, 1995). Kendi iddialarını desteklemek üzere epeyce yayın yapan bu kesimlerin etnik kökene uygun, yönlendirmeye açık bir din ihdasına çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunlar, Alevîliğin kurulu düzene bir isyan ve başkaldırı hareketi olduğunu ileri sürerek Kürt kökenli Alevîliği temellendirmeye çalışmaktadırlar.

Alevî tabanını rahatsız eden en önemli dayatmalardan birisi, azınlık kavramıyla eş zamanlı olarak Alevîleri İslam'ın dışına atma, onunla olan bütün bağlarını koparma gayretleridir. Avrupa kaynaklı olduğu, özellikle bazı Alman vakıfları tarafından desteklenen bu nevi projelerle Türkiye'de Alevîler bütünleştirilmek istenmekte, ısrarla Alevîliğin İslam'dan ayrı bir din olduğu üzerinde durulmaktadır. Çeşitli iletişim/etkişim araçlarıyla bu senaryolar, bütün bunlardan habersiz masum Alevî

tabanına dayatılmakta ve onlar tarafından sahiplenilmesine çalışılmaktadır (Erdem, 2009, 22). Tamamen ithal karakterli bu projelerle Alevîliğin ayrı bir din haline gelmesini sağlayacak bütün yollara başvurulmaktadır. Alevîliği İslam'dan ayrı bir dinmiş gibi göstermeye çalışan bu nevi yaklaşımların -bilimsellikten öte- ideolojik ve politik olduğu bilinmelidir.

3.4. Senkretik Bir Alevîlik Anlayışı

Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan felsefi yapılara senkretizm/bağdaştırmacılık denilmektedir. Alevîliğin senkretik bir yapı olduğunu iddia edenler, günümüz Alevîlik yapısının oluşum sürecinde, farklı inanç ve kültürlerden etkilenecek karışık bir yapı kazandığını, İslamî inanç ve uygulamaların da burada etkili olduğunu kabul ederler. Bunlara göre Alevîliğin Şîlik, sûfilik, Şamanizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Anadolu'nun kadim kültürleri gibi din ve inançlardan etkilenecek kendi oluşumunu tamamlamıştır (Öktem, 1999, 221-239). Bu anlayışı dillendirenler, Alevîliğin farklı dinlerden ve inançlardan beslendiğini, sonuçta bir öğreti ve inanca dönüşmüş toplumsal bir birikim olduğunu iddia ederler. Onlara göre Alevîlik, bir mozaiktir, her dilden, her dinden, kültürden, inançtan izler taşıyan bir özelliğe sahiptir. Mayası sevgi, hoşgörü, paylaşımcılık, kardeşlik, birlik, dürüstlük, özgürlük, herkesi “insan” görmedir... Kulağa hoş gelecek cümlelerle inşa edilmeye çalışılan bu anlayışın İslamiyet ile bir bağlantısının olmayacağı aşîkârdır. Muhafazakâr Alevîliğin ya da geleneği olan Alevî Bektaşî zümrelerinin böyle bir söylemi kabul etmeleri söz konusu olamaz. Böyle bir söylem her şeyden önce Alevîlerin tarihine, Hacı Bektaş Velî ve takipçilerinin söylemine terstir. Bir bakıma bu söylem, “Alevîlik İslam'dan farklı bir dindir.” diyemeyenlerin sözü dolaştırmasıdır.

3.5. Alevîliğin Şamanist Kökenli Olduğu İddiası

Bazı araştırmacılar, Alevîliği İslam öncesi Türk inançlarının yeni bir şekle bürünmüş yapısı olarak tanıtmaktadırlar (Melikoff, 1993, 31). Bu bağlamda Alevîlik ile Şamanizm arasında ilişki kurarak Alevîliğin çağdaş Şamanizm olduğunu iddia ederler. Bu görüşü dile getirenlerin gerekçe olarak ileri sürdükleri argüman ise şaman ile “dede” arasında var olan benzerliklerdir: Şamanlık hiyerarşik bir sıra ile devam eder. Şaman öldüğünde yerine onun yardımcılığını yapmış olan erkek torunlardan biri geçer. Anadolu'da da dede olmanın emel şartı dede soyundan gelmektir. Alevîler, dedeler önünde secdeye kapanırlar, niyazda bulunurlar. Bu da eski bir Türk geleneğidir (Eröz, 1977, 282). Dedeler de şamanlar gibi tamamen hafızaya dayanan zengin halk şiirini, nefesleri, duvazları ve sözlü halk geleneğini nesilden nesle aktaran iletişim organları gibidirler. Şamanlar gibi dedelerinde hastalıkları iyileştirdiğine inanılır. Kırgız ve Kazak şamanları ayinlerde bağlamanın Orta Asya'daki biçimi olan kopuz çalarlar ve kopuz kutsal sayılır. Anadolu'da da Alevî cemlerinde dede veya zâkir bağlamayı çalmak için ele aldığı önce niyaz eder (Şener, 1997, 77). Bu da Alevî inancında sazın fevkalade bir önem taşıdığı bir tezahürüdür. Dedelerin cem törenlerinde kullandıkları “asa” veya “tarik” de şamanların ayinlerde kullandıkları asayı anımsatmaktadır (Turan, 2010, 3-4). Ayrıca hem Şamanizm hem de Alevîlikte ayinlerin gece yapılması, dedenin şaman gibi bir post üzerinde oturup ağzına aldığı suyu etrafa püskürtmesi ve yeryüzünün dört yönüne secde etmesi, her törende mutlaka ateş bulunması, ayinlerde içki içilmesi ve içilen içkiye Orta Asya kökenli kutsal anlamı olan “dolu” adının verilmiş olması, cem törenlerinde kurban kesilmesi gibi uygulamalar örnek gösterilmektedir (Eröz, 1977, 313).

Cem törenleri ile şamanik ritüeller arasında ilişkiler kurularak Alevîliğin İslam öncesi inanç ve uygulamalarla izaha çalışılması bize göre bazı problemler taşımaktadır. Öncelikle Şamanizm'in müstakil bir din olup olmadığı hususu ciddi manada tartışmalıdır. Dahası bu anlayışın Türklere özgü bir inanç olmadığı kabul edilmektedir. Nitekim tarihçi Kafesoğlu, totemciliğin ve Şamanlığın Türk inancı olmadığını ve Türklere totemcilik bulunmadığını ileri sürmüştür. O, Eliade'nin araştırmalarına

dayanarak, Şamanlığın bir vecd tekniği olduğunu söyleyerek bir din şeklinde sunulmasını doğru bulmaz (Kafesoğlu, 1987, 85-90). Dahası şaman anlayışının çok geniş coğrafyalarda, çok farklı sosyo-kültürel çevrelerde mevcut olduğu ileri sürülerek bunun bir din olmaktan öte farklı dinlerde ortak bir tutum olduğu kabul edilmektedir. İslam öncesi Türklerin inançlarının ya da dinlerinin ne olduğu hususunda tarihçilerin ve özellikle dinler konusunda çalışan tarihçilerin Türk topluluklarının asıl dininin “Gök-Tanrısı Dini” olduğunda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır. Gök-Tanrı Dininin merkezin de Tanrı inancının olduğu ve bu tanrıya üstün özellikler atfedildiği hususu pek çok çalışmada ortaya konulmuştur.

Burada asıl sorulması gereken soru, Türklerin İslamlaşması sürecinde kendi inanç ve ritüellerini İslam’a taşıyıp taşımadıklarıdır. Sosyolojik çalışmalar göstermektedir ki bir kavim yeni bir dini benimserken eski örf ve adetlerini tamamen terk edemez; uyumlu olanları rahatlıkla eşğin ötesine taşırken, yeni dine ters düşenleri de bırakır. Bu zaviyeden bakıldığında Türklerin İslamlaşmasında benzer bir sürecin yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu’da İslâmî inançlarla birlikte, İslâm öncesi bazı inanış ve ritüellerin daha sonraki yüzyıllarda yaşadığını görmekteyiz. Buna pek çok örnek vermek mümkündür. Yeseviliğe özgü zikir uygulamalarında da Şamanî vecd halinin izlerine rastlanmaktadır. Tabii ki bu sema ve zikir uygulamalarında tesiri olan tek unsur şamanlığa ait değildir, İslâmî olanlarla diğer inanç unsurları büyük bir etkileşim içindedir. Aslında eylemleri anlamlı kılan husus hangi niyetle yapıldıklarıdır. Doğrusu semahın felsefesiyle şaman raksının felsefesi “Tanrıya ulaşmak” noktasında bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim semaha katılan canlar, bu merasim ile farklı bir âleme yani göklere çıktıklarına inanırlar. Bundan dolayıdır ki törenden sonra cem erenleri birbirlerine “miracın kutlu olsun” derler (Yörük, 2006, 92). Meseleye sosyolog olarak bakan ve Anadolu’daki Alevî grupları dolaşarak sosyolojik bir araştırma ile Alevîliği ve Bektaşiliği inceleyen Eröz, bu hususta şöyle söyler:

“...Şamanizm’le bağ kurmaya çalışmaktaki amacımız akıllı ve vicdanlı olanların kabul edecekleri üzere; yanlış yorumlara, şüphe ve dedikodulara yol açan bazı Alevîlik itikat ve ibadetlerinin yabancı kaynaklara değil, eski Türk dinine dayandığını göstermekti.” (Eröz, 1977, 418).

Burada Eröz’ün, Alevîliğin ve Bektaşiliğin teşekkülünde İslâmî inançların, tasavvufî esasların ön planda rol oynadığına ve eski Türk töresinin belli bir rolünün bulunduğu vurgu yaptığı görülür. Alevîlik ve Bektaşilikteki bazı itikat ve ibadetlerin yabancı kaynaklarda aranmasına karşı çıktığı anlaşılmaktadır (Bolay, 2000, 141). Burada Melikoff’un değerlendirmesine de yer vermek uygun olacaktır. O, “Bektaşiliğin her şeyden evvel bir Türk halk dini olduğunu” söyler (Melikoff, 1993, 30). Ancak buradaki “halk dini” ifadesini “Bir dinin halkın inanç ve geleneklerinde aldığı biçim anlamındadır. Alevîlik bir halk dinidir denildiğinde ayrı bir din kastedilmez, İslamiyet’in halk arasında aldığı biçim kastedilir. Şu halde Alevîlikle Şamanizm arasında ilişki kurmak, uygulamadaki bazı benzerlikleri dile getirip Alevîliğin çağdaş Şamanizm olduğunu iddia etmek sağlıklı bir düşünce olmayacaktır.

3.6. Alevîliğin Batnîlik Olduğu İddiası

Batnîlik, ayet ve hadislerin zâhirî manalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen “mâsum imam”ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır. Her zâhirin bir bâtını ve her nassın bir te’vili bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı tarafından belirlenmiş veya O’nunla ilişki kurmuş mâsum imam ya da veli bir kimsenin bilebileceğini iddia edenler, mutedil sûfilerden aşırı Şîî fırkalara ve mühlitlere varıncaya kadar birçok zümrede mevcuttur. Genel anlamda Batnîyeye denildiğinde, yorumlarında ilhad ve ibaha sınırlarını aşan ve siyasi gayelerle isyan çıkararak bir kısım fırkalar hatıra gelir. Bunlar İsmailiyye, Babekiyeye, Mukannaiyye, Hürremiyye, Karamita ve Sabbahiyye gibi isimlerle anılmışlardır. Doğrusu Türklerin Anadolu’yu yurt edinmeye başladıkları erken dönemlerde söz ko-

nusu dini-siyasi heretik fırkaların Anadolu’da etkili olduklarını gösteren hemen hiçbir işaret bulunmamaktadır. Dahası XIV. yüzyıla varıncaya kadar Anadolu’daki gayri-sünni hareketlerin hemen hiçbirinde Şiiliği ya da aşırı Şiilik diyebileceğimiz Batınî fırkaların izlerini görmek mümkün değildir. Bu itibarla Alevî Bektaşî kaynaklarında görülen yorumların “Batınîlik” olarak isimlendirilmesi isabetli değildir.

Şurası muhakkak ki bir fırka olarak Batınîlik, tasavvufi açıdan yapılabilecek yorumları maksadını aşarak ve istismar ederek kötüye kullanmıştır, bundan dolayı da düşünce tarihinde menfi bir şöhet kazanmıştır. Oysa tasavvufta, sınırlı da olsa batını bir çehreye sahip olmak, batını bir üslup ve usul kullanmak son derece tabiidir (Fıg-lalı, 2006, 244). Çeşitli saiklerle yapılan tevillerin lafzi hükümlerden farklı olduğunu ileri sürerek bunları reddetmek tasavvufun derinliğini anlayamamak anlamına gelir. Tasavvufun olduğu bir yapıda belli bir oranda yorum, te’vil, keşf, ilham ve benzeri söylemler vardır. Bektaşîlik bir tarikat geleneği olduğundan ortaya koyduğu usul, anane ve pratikler tasavvuf kültürü için anlaşılmalıdır. Aslında Sünnî tarikatlarda mevcut olan bir kısım yorumlar Alevî Bektaşî geleneğinde de mevcuttur. Klasik kaynaklarda var olan malumatın çok önemli bir kısmını tasavvufun kendi yapısı içinde anlamak mümkündür. Bununla birlikte Hurufiliğin etkili olduğu bir kısım şairlerin şiirlerinde ve bazı Bektaşî önder şahsiyetlerinin eserlerinde batını yorumlara ağırlık verildiği görülür.

Öte yandan XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde Hurufî çevrelerin baskılarına karşılığında Anadolu’da kendilerini Bektaşî dergâhlarında gizledikleri bilinmektedir. Şüphesiz bu zümrelerin belli oranda Alevî ve Bektaşî zihniyetine ve edebiyatına tesir ettikleri söylenebilir. Bu zaviyeden bakıldığında Alevîliğin tarihini Safevî öncesi ve sonrası olarak iki dönem halinde incelemek isabetli olacaktır. Safevîlere gelinceye kadar Anadolu’da var olan Alevîliği, eski inanç ve geleneklerin hâkim olduğu yüzeysel bir İslam anlayışı olarak görmek mümkündür. Bir çeşit halk İslam’ı diyebileceğimiz bu dönemde yüzeysel bir İslam anlayışı etkin olmuştur. İkinci dönemde ise Safevî propagandası ile on iki imam Şiiliğinden bazı unsurları alarak vahdet-i vücudcu bir Tanrı anlayışını benimsemişlerdir. Bektaşîlik zaten bir tarikat geleneğidir ve süreç içinde gelişip şekillenmiştir. Bektaşîlik ile yakın temasta olan Kızılbaşların da Erdebil Tekkesine mensup oldukları, dolayısıyla tasavvuf kültürü içinde yetiştikleri bilinmektedir. Netice olarak Yesevîlik, Vefailik, Haydarilik, Kalendarilik, Melamilik, Hurufilik pek çok gayri Sünnî tarikat geleneğinin Anadolu’da Alevî ve Bektaşî zümreler içinde kendisine yer bulduğu ve kendilerini bu şekilde kamufle ettikleri kabul edilir. Bu nevi sûfi yapılanmalarının bir şekilde Alevîliğe tesir ettiği ve batını bir karakter kazandığı düşünülebilir. Ancak bunun İsmaililik şeklinde aşırı batınılık olduğunu iddia etmek isabetli değildir. Zira Alevî-Bektaşî klasik kaynaklarda tarikat usullerine ve ahlakî kurallara vurgu yapılması, erdem ve faziletlerin öne çıkarılması söz konusudur. Aslında tasavvuf bir anlamda ahlak eğitimidir. Bununla birlikte İslamiyet’in itikâdî ve amelî yönünün ihmal edildiği söylenemez. Alevî Bektaşî kaynaklarda pek çok yerde ibadetlerin öneminden bahsedildiği; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde dört kapı ve kırk makam sayılırken İslam’ın ibadet ve amel boyutuna da vurgu yapıldığı görülür.

3.7. Ali’siz Bir Alevîlik İddiası

Modern dönemde Alevî çevrelerde ileri sürülen marjinal bir görüş de,

“Ali’nin olmadığı bir Alevîlik kurgusudur. Bu zihniyete göre “Alevîliğin İslam’la hiçbir ilişkisi yoktur. Onlara göre Hz. Ali, Alevî değildir; aksine şeriatçı bir Sünnî’dir. Alevîliğin Hz. Ali’ye bağlanması durumunda din adına şiddeti kabul etmek gerekir, bu durumda Alevîliğin radikal/ köktenci dini gruplardan bir farkı kalmaz.” (Bulut, 1997).

Hz. Ali’nin tarihi şahsiyetini dikkate sunarak, onun iyi bir Müslüman, samimi bir teb-

liği ve güçlü bir mücahit olmasını çağdaş Alevî anlayışı ile telif edemeyen bazı zümreler, Hz. Ali'nin olmadığı bir Alevîlik kurgusuna kalkışmışlardır. Zira onlara göre Alevîlik, hümanizm eksenli eklektik bir anlayıştır. Böyle bir anlayışta tarihsel Ali'ye yer yoktur... Bu zihniyetin asıl amacı Alevîliği İslam'dan ayrı göstermek; İslam'la ortak bir paydasının olmadığını ortaya koymak ve sonrasında arzu edilen bir kurgusal Alevîlik inşa etmektir. Hâlbuki Hz. Ali gerçeği, böyle bir kurguyu baştan anlamsız kılacaktır. Doğrusu Alevî cenahının bu zihniyete sert ve kesin bir şekilde karşı çıktığı görülmektedir. Pek çok yazar, Alevîler için Hz. Ali'nin ehemmiyetini dile getiren makale, kitap ve yazılar kaleme almışlar, Hz. Ali'ye sahip çıkmışlardır. Örneğin Baki Öz, bu duruma dikkat çekip şöyle demektedir:

“Alevîleri inanç kökenlerinden koparmak, temelsiz ve ilkesiz hale getirmek, “serseri mayın” haline getirilmiş Alevî toplumunu istenildiği biçimde yönlendirebilmek ve kullanmaktır. Yoksa Şiî, Batınî, Alevî ve Bektaşî inancının Hz. Ali'yi inancına odak edindiğini tarih boyu bu temel üzerinde varlığını koruyup geliştirdiğini onlar da bilmektedir. Ali'siz, Ehlibeyit'siz Alevîlik düşünülemez...” (Öz, 1998, 34)

Yine Cemal Şener bu iddiaya şöyle cevap vermiştir:

“Hz. Ali, Alevîler için her türlü kötülüğe karşı olmayı erdemleştirmiş bir semboldür. O'nun felsefesi zalime karşı mazlumun yanında olan yoksulların umududur. Anadolu'da Hz. Ali ve Alevîlik etle kemik gibidir. O olmadan diğeri olamaz. Anadolu'daki Alevîlerin Hz. Ali'ye duydukları sevgiyi, saygıyı, hayranlığı, bağlılığı kelimelerle cümlelerle ifade etmek olası değildir. Anadolu Alevîleri için Hz. Ali'nin yeri o denli erişilmez bir yerdir ki, bu olguyu hiç bir benzetme ile anlatabilmek mümkün değildir... Hz. Ali üstüne Anadolu'daki halk ozanlarının sevgi, saygı ve muhabbetlerini ifade eden nefesleri bir araya toplansa dev bir antoloji oluşur. Ali sevgisi ile yanıp tutuşan, inançları uğruna darağaçlarına meydan okuyan, Osmanlı'nın ve Selçuklunun haksız sömürü düzenine karşı Anadolu halkının sıkılmış yumruğu olan halk ozanlarının yazdıkları nefeslerde Hz. Ali adı çıkarılırsa ortada bomboş bir defter kalır...” (Şener, 1998, 10)

Mehmet Yaman Dede de bu meseleye dikkat çekerek şöyle der:

“Kuşkusuz bilerek-bilmeyerek böyle konuşanların amacı, 1400 yıldır süregelen inanç ve geleneklerimizi unutturup bizi başka yollara götürmektir. Tamam, götürsünler ama uydurdukları bu yeni modern yola (!) Alevîlik demesinler, başka bir ad bulsunlar...” (Yaman, 2007, 16).

Netice olarak Alevîliği İslam'dan uzaklaştırmaya çalışan kesimler, bazen Alevîliği İslam öncesi geleneksel Türk dini inanışlarıyla, bazen de İslam dışında Anadolu'da yaşayan yerel kültürlerle eklektik bir yapıya kavuşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Dahası bu kesimler, tarihi kişiliği sebebiyle Hz. Ali ile Alevîlik arasına da mesafe koymaya çalışmaktadırlar. Böyle bir yaklaşım, Alevîlerin kendileri için yegâne koruyucu kalkan ve İslam dininin övünülen değerlerinden olan Hz. Ali ve soyunun dışlanmasına sebebiyet vereceğinden geleneğe sahip çıkan Alevî çevrelerini fazlasıyla rahatsız etmektedir.

Ateist ya da materyalist Alevîlik söylemini de bu başlık altında değerlendirmek gerekir (Kaygusuz, 1996). Alevî gençlerin, ateizmin ve materyalizmin kışkacına düşmesinde sosyalist, Marksist akım ve ideolojiler etkili olmaktadır. Bundan başka, Alevî gençler arasında Bahaîliğin de taraftar bulduğu iddia edilmektedir. Bu durum, geleneksel Alevîliğin varlığını devam ettiremediği ve Alevî anne-babaların çocuklarını kendi inançlarına uygun eğitememelerinin bir sonucu olarak görülebilir.

Dedelik kurumunun cazibesini kaybetmesi, kendilerini yenileyecek ve zinde

tutacak eğitim kurumlarından mahrum kalmalarının yanında, dahası göçerle kentlere gelip yerleşen Alevîlerin çağdaş eğitim kurumlarından mezun olup dedelerini beğenmemeleri ve cahil bulmaları, sosyal yapının hızlı bir şekilde değişmesi ve benzeri sebeplerden dolayı yeni nesillerin hızlı bir şekilde geleneksel Alevîlikten uzaklaşmalarına sebebiyet vermektedir. Sağlıklı yönlendirmeler olmadığından Alevî gençliği bir reaksiyon olarak sol yapılara ve ateizme meyletmektedir. Alevîliğin Hz. Ali'nin tarihi kişiliğinden koparılmaya çalışılması ya da ateist bir Alevîlik kurgusu, muhafazakâr Alevîliğin derdi olduğu kadar akli başında bütün Müslümanların da derdi olmalıdır. Buradaki tartışma Alevî ya da Sünni olmak değil, tanrıyı tanımak ya da inkâr etmektir. Sünni toplumdaki geldiği halde ateizmi kabul eden bir kimse “Sünni ateist” olarak tanımlanmıyorsa, aynı şekilde Alevî toplumdaki gelen bir ateistin de “ateist Alevî” olarak tanımlanması isabetli değildir. Sonuç olarak Alevîliği İslam dışı bir anlayış olarak sunmaya çalışan kesimler, bazen Ali'siz Alevîlik, bazen materyalizm bazen de ateizm üzerinden kendilerince kurgular yapmaktadırlar. Bu nevi ideolojik yaklaşımlara el birliğiyle karşı çıkılmalıdır.

4. Siyasallaşma Sorunu

Geleneksel Alevîlik daha ziyade inanç merkezli bir yapıdır; “Hak-Muhammed-Ali” söyleminin geleneksel bir Alevînin hayatının tamamını kuşattığı ve dini ritüellerin hayatın bütün safhalarına hâkim olduğu bilinmektedir. Hâlbuki modern dönem Alevîliği, geleneğinden koptuğundan dolayı inancın belirleyiciliği sınırlı kalmakta, bunun yerini Alevî kimliği almaktadır. Modern dönem Alevîliğinin, din ve inanç konularına yeterince ehemmiyet vermediği halde kimlik inşasına ve bazı temel hakların elde edilmesine ağırlık verdiği görülmektedir. Kimlik siyasetine dayalı bu Alevîlik anlayışı, daha ziyade siyasi argümanlarla ve devletin Sünni politikalarına karşı çıkmakla kendisini göstermektedir. Böylece Alevîliğin bir inanç olmaktan öte bir yaşam biçimi olduğu hususuna vurgu yapılmaktadır. Bu durumun inancın temel dinamiklerinde birtakım bozulmalara yol açabileceği, toplumsal barışa zarar verebileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Günümüzde Alevîlik konusu tartışılırken karşılaşılan en problemlilik yaklaşım tarzına, ideolojik kalıba uygun bir Alevîlik tanımı ve imajı oluşturma çabasında rastlanmaktadır. Alevîliği siyasi ve ideolojik kalıplar içerisinde ele alma girişimleri, 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de yaşanan köyden kente göçler sürecinde ivme kazanmıştır. Modern hayatla karşılaşan Alevî zümreler, -yasal zemin bulunmadığından din ya da dini kurumlar üzerinden kendilerini ifade etme imkânları olmadı. Siyaset kurumu üzerinden kendilerine bir alan açmaya çalıştılar ve ideolojik bir söyleme taraf oldular. Alevî vatandaşların nüfus oranlarının yüksek olması, onların oy deposu olarak görülmesine ve onlar üzerinden politikalar geliştirilmesine sebebiyet verdi. 60'lı yıllardan itibaren sol partilere yönelen Alevî kesimler, söz konusu partiler tarafından oylarının çokluğu sebebiyle önemsendi. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi, parti programında Alevîlerin haklarını savunmayı ve güncel siyasette bunu dillendirmeyi görev kabul etti. Örneğin 2011 Seçim Beyannamesi'nde “Alevî yurttaşlarımızın eşit yurttaşlık talebini her alanda hayata” geçirme, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, tüm inanç ve mezheplerin taleplerine duyarlılık içinde” olması, “Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerini zorunlu olmaktan [çıkarılması], temel eğitimde ve lisede isteğe bağlı hale” getirilmesi, kamu personeli seçimindeki “dil, din, mezhep, etnik köken ve cinsiyet” ayrımcılıklarının giderileceği sözünü verdiği görülmektedir (Cansun, 2013, 9). Dahası her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Hacı Bektaş Veli ve Madımak anma törenlerinde belli bir partinin hâkimiyeti söz konusudur. Neticede Alevî kimliği üzerinden siyasallaşan bir süreç yaşanmıştır ve halen yaşanmaya devam etmektedir.

Alevîliğin siyasallaşması sürecinde Avrupa Birliğinin rolü göz ardı edilmemelidir. Günümüzde, yaşanan siyasi ve toplumsal değişimler neticesinde Alevîlik olgusu, Türkiye sınırları dışına taşarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Yurtdışına gerçekleşen göçlerle birlikte özellikle Almanya, Fransa, Hollanda gibi Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, farklı ülkelerdeki Müslüman varlığı, kendisine göç edilen ülkelerde İslam'ın farklı anlayış ve uygulamalarının da söz konusu ülkelere taşınması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu ülkelerde yaşayan Müslüman zümreler, zamanla örgütlenmeye gitmiş; dernekler, platformlar ve federasyonlar kurmuşlardır. Bunların arasında Alevî ve Bektaşî sivil toplum örgütleri vardır ve bunların Alevîlik anlayışında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa Birliğine mensup bazı ülkelerin -Kürt kökenli vatandaşlarımız da olduğu gibi- Alevîlere karşı da özel bir ilgilerinin olduğu görülmektedir. Ancak bu ilgiye layık olanların, geniş kitleleri oluşturan taban veya taşra Alevîleri değil, onların üzerinden siyaset yapan sivil toplum örgütleri olmaktadır. Anadolu Alevîleri arasında oldukça rahatsızlık sebebi olan bu durum, AB tarafından ısrarla desteklenmektedir. Avrupa'da şekillenen ve Türkiye'de pazarlanan veya Türkiye'ye dayatılan bu Alevîliğin temel hedefinin, onun İslam dini ile olan tarihi ve kültürel bağlarını koparmak olduğu anlaşılmaktadır. İslam'ın ve İslami değerlerin kendilerinin varlık sebebi olduğunu kabul eden Anadolu Alevîleri, Avrupalıların kendileri yerine sivil toplum örgütlerini muhatap almalarını ve geleneksel Alevî felsefesi yerine ateist bir yaklaşımın dayatılmasını doğru bulmamaktadırlar.

4.1. İdeolojik Yaklaşımlar

Alevîlik hakkında yüzlerce kitap neşredilmiş olmasına rağmen, bunların büyük çoğunluğunun ilmî nitelikten yoksun olduğunu görebilmek için kitapların sayfalarına şöyle bir göz atmak yeterli olacaktır. Kitapların ve yazılıp çizilenlerin önemli bir kısmından, bilgi boşluğundan yararlanmak isteyen bazı kimselerin, kendi ideolojileri doğrultusunda yeni yapılanmalar peşinde koştukları anlaşılacaktır.

Alevîliği çağdaş dönemin geçerli olan ideolojik yapılarına benzetmeye çalışan ve söz konusu ideolojik yapının ilk ve orijinal temsilcisi olduğunu göstermek isteyen kesimler vardır. Bunlar, ideolojik bir tarih okuması yaparak kendilerine uygun bir tarih inşa etmeye çalışmaktadırlar. Onlara göre Alevîlik zengin olan Ümeyye hanedanı ile fakir olan Haşimîler arasındaki zengin-fakir kavgasından doğmuş bir isyan hareketidir. Hz. Ali gibi Hacı Bektaş Veli de bir isyancı, bir devrimci ve bir ihtilalcidir. Bu ideolojilerin etkisiyle bir kısım Alevîler, Alevîliği çağdaş ideolojik formlarda sunmaktadırlar. Alevîlik, bu çağdaş değerleri asırlardan beri koruyup, kollayan ve benimseyen bir toplum yaşayışı gibi takdim edilmektedir. Bu tarz fikirler ve yazılar, Alevî-Bektaşî topluluğu üzerinde etkisini devam ettirmektedir. Neticede Alevî-Bektaşî topluluğunu kendi asli inançları, adâb ve erkânı ile açıklayıp yeni nesillere tanıtmaya yerine çağdaş ideolojik yapılarla tanımlama gayretlerinin olduğu görülmektedir (Bölçü, 2000, 138). Bu durum Alevî kökenli olmakla birlikte ateist, sosyalist, marksist bir kısım yazarların Alevîliği kasten tahrif ederek dini muhtevastan sıyrıp moderniteye yamamak istemelerinin ve böylece kendilerine alan açmaya çalışmalarının sonucu olmalıdır. Bu tehlikeye karşı geleneksel Alevîliğin desteklenmesi ciddi bir ihtiyaçtır.

4.2. Alevîliği Dönüştürme Gayretleri

Kızılbâş Alevî zümrelerin tarih boyunca şahit oldukları bir kısım travmalar, onları ötekine karşı tedbirli davranmaya yönlendirmiştir. Asimile olma, ele benze-me ya da Sünnileşme korkusu onları korumacı bir anlayışa sevk etmiş olmalıdır. Bu korku ya da tedirginlik anlaşılabilir bir durumdur ve Alevîlerin toplumsal ilişkilerde tedbirli davranmaya çalışması kendileri açısından makuldür. Bununla birlikte var olan tedirginliği ideolojik anlamda kullanmaya çalışan ve Alevîliği Müslüman toplumdaki tamamen ayırıştırma gayreti içinde olan kimi çevreler, genel anlamda Alevîliğin "Sünnilerin yaptıklarını yapmamak" olduğunu dikte etmeye çalıştıkları görülmektedir. Sünnilik üzerinden bir tartışma yapmak ya da kimlik inşasını Sünnilik karşılığını merkeze alarak gerçekleştirilmeye çalışmak geleneksel Alevîliğe saygısızlıktır. Nitekim İslam dininin mezhep, meşrep ya da tarikatlar göre değişmeyecek esasları vardır. Bu esaslar Sünnilik için ne ise Şîilik, Alevîlik ya da başka bir grup için de aynıdır.

Allah'ın birliğini kabul etmek, Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine inanmak ya da ahiret hayatının hak olduğunu benimsemek ve benzeri esaslar Müslümanım diyen bütün grupların ortak paydasıdır. Bu itibarla dinin ortak değerlerini kabul edip uygulamak Müslümanlığın gereğidir; bunu yapan bir kimseye filan mezhebe intisap etti denilemez. Fırkalar ya da mezhepler dinin önüne asla konulmamalıdır. Müslüman olduğunu kabul edenler öncelikle İslam'ın ortak değerlerinde buluşabilmelidirler.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki İslamiyet'in mensupları olan Alevilerin ana gövde ile inançta ve dini ritüellerde ortak özellikler göstermeleri asla eleştirilemez. Anadolu Aleviliğinin pek çok yöresinde olduğu gibi, bazı Alevilerin namaz, oruç ve benzeri ibadetleri yerine getirmesi onların Sünnileştikleri şeklinde sunulamaz. Nitekim bazı Alevî yazarlar namaz, oruç gibi bir kısım ibadetleri sadece Sünnilere tahsis etmekte, Alevilerin namaz kılmadıklarını iddia etmektedir. Bu bakış açısı sağlıklı değildir. Böyle bir iddia tarihi tecrübeye ve gerçek Alevî-Bektaşiliğe de aykırıdır. Nitekim elimizde mevcut Alevî-Bektaşî klasiklerinde inanç esaslarının yanı sıra amelî konuların da tavsiye edildiği görülmektedir. Bir tarikat yapılanması olan Bektaşilikle tasavvufu kendisine rehber edinmiş diğer tarikatların pek çok noktada ortak tutum sergiledikleri bilinmektedir. Abdal Musa Dergâhı'ndaki kütüphanede bulunan kitaplar üzerine yapılan bir araştırma, bir Bektaşî dergâhı ile Nakşî ya da Kadirî ve yahut Mevlevî bir dergâh arasında önemli bir farkın olmadığını ortaya koymaktadır. Araştırmayı gerçekleştiren Soyver, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Kitaplar incelendiği zaman, bir Rufaî, bir Kadirî, bir Halvetî Tekkesinde bulunabilecek kitaplardan hiç bir farkları yoktur. Muhtemelen zaviyenin mektep odalarında okutulmakta ve okunmaktadır. Mülteka ve Kudûri gibi iki temel fıkıh kitabının bulunduğu bu zaviyeyi Rafizî olarak değerlendirmek bizim açımızdan mümkün değildir. Kütüphanede Râfiziliğe ait kitap bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'yle, Tezkiretü'l-Evliyası'yla, Mesnevisi'yle, Muhammediyesi'yle bu zaviye, Bektaşilik dışındaki diğer tasavvufi topluluklarla aynı çizgidedir. Bir kısım günümüz Alevî yazarlarının iddialarının aksine zaviyede küçük bir namazgâh da bulunmaktadır. Üstelik elimizdeki belgelere göre, çok eski yıllarda yapılmıştır...” (Soyver, 1996, 119).

Netice olarak şunu söyleyebiliriz; laikliğin ve vicdan hürriyetinin hâkim olduğu bir yerde hiçbir kimse inançlarından dolayı dışlanamaz ya da ötekileştirilemez. Burada yapılması gereken şey, doğruları bütün açıklığıyla anlatmak, bizzat İslam'ın ortak değerlerini ortaya koymak, neden ve nasılları izah etmektir. Kabuller kişilerin kendi tercihleridir ve buna asla zorlanamazlar.

Öte yandan Hz. Ali sevgisi üzerinden yapılan tanımlamalarla Aleviliğin Şiilik olarak gösterilmeye çalışıldığı ya da Anadolu Aleviliğinin Şiiliğin bir uzantısı olduğu şeklindeki yaklaşımlarla da karşılaşılmaktadır. Şiilik Hz. Ali sevgisi ile sınırlı değildir ve Ali'yi sevmek tek başına Şii olmanın gerekçesi olarak da gösterilemez. Zira Şiilik, Hz. Ali ya da Ehl-i Beyti sevmenin yanında Ali'ye taraf olmayan sahabeye lanet etmek, onları gâsıp ve zalimler olarak kabul etmek demektir. Safevîlerin etkili olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllara kadar Alevî ve Bektaşî çevrelerde sahabeye karşı bir olumsuz ifade söz konusu değildir. Sonraki süreçte bazı eserlerde görülen ifadeler de Şii çevrelerde olduğu gibi aşırılık içermezler. Bu itibarla Aleviliği Şiilik ya da Şiiliğin uzantısı olarak göstermek inanç esasları açısından isabetli olmadığı gibi, tarihen ve siyaseten de doğrudur.

Öte yandan günümüzde bazı Alevî zümrelerin Şiileştirilmesi faaliyetlerine de şahit olunmaktadır. Anadolu Aleviliğinin bir “masal” olduğunu söyleyip, Aleviliğin aslının Caferilik olduğunu iddia eden bazı kesimler, Alevileri Caferileştirmeye çalışmaktadırlar. Meselenin dinî-mezhebî olduğu kadar siyasi yönünün var olduğu da dikkatten uzak tutulmamalıdır. Son yıllarda Alevî nüfusun nispeten yoğun olduğu

Anadolu'nun bazı bölgelerinde İmamiyye Şiası'nın sembolleri diyebileceğimiz bazı etkinliklerin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim Karadeniz Bölgesinde bazı şehirlerde Gadir Hum etkinliklerinin yapıldığı haberleriyle karşılaşmaktayız. Ayrıca bir kısım organizasyonlarla yüzlerce dedenin İran'a götürülüp gezdirildiği de bilinmektedir. Bu durum, "Ehl-i Beyt" ortak paydasına vurgu yapılarak Alevî ve Bektaşî zümreleri çeşitli vesilelerle Şiileştirme gayreti olarak görülmelidir.

5. Uygulama ve Temsil Sorunu

Alevîliğin geçirdiği dönemler dikkate alındığında geleneksel Alevîlik ile modern dönem Alevîliği arasında önemli farkların olduğu kabul edilmelidir. Erdebil taraftarlığının belirleyici olduğu ve Safevî Devleti'nin kurulmasıyla da şekillenen bu süreçte Alevîliğin inanç esasları, ibadetleri ve dini-sosyal yapılanmasının son şeklini aldığı söylenebilir. Erdebil Tekkesi'nin önder şahsiyetleri öncülüğünde şekillenen bu yapı, Anadolu'da köyden kente göçlerle şehirleşme öncesine kadar önemli bir değişikliğe uğramadan korunmuştur. Bununla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren göçlerle birlikte kendisini gösteren modern dönem Alevîliği, geleneksel Alevîlikten diğer bir ifade ile kırsal bölge Alevîliğinden farklılaşmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar kentlerden ve devlet otoritesinden uzak kırsal bir hayat içinde şekillenen geleneksel Alevîlik, kent hayatının ihtiyaçlarına cevap verecek araçlardan mahrumdu. Öte yandan geleneksel Alevîliğin sahip olduğu kimi kurum ve ritüeller de kent hayatında işlevsiz kalmıştı. Yine kırsalda yaşayan insanın zihinsel ve psikolojik ihtiyaçlarını tatmin edecek şekilde yapılan bir teoloji kentli ve eğitilmiş insan için sorgulanırmaktan kurtulamamıştı. Bütün bu dinamikler Alevîliği her bakımdan dönüşmeye mecbur bırakmıştır (Yıldırım, 2012, 138).

Alevîliğin geçen asrın son çeyreğinden itibaren yaşamaya başladığı köklü bir değişim söz konusudur. Bu da Alevîliğin şehirleşmesidir. Nitekim Alevî toplumu, tarihinde ilk defa kitlesel olarak şehirleşmektedir. 1980'lerde hızlanan ve bugün artık neredeyse tamamlanmış olan bu şehirleşme süreci Alevîliği ciddi bir kriz içine sokmuştur. Bütün boyutlarıyla kırsal bir karakter taşıyan geleneksel Alevîlik, şehir hayatına hitap etmemektedir. Hatta bazı kurumları itibarıyla şehir hayatı içinde varlığını devam ettirmesi güçtür. Buna örnek olarak musahiplik kurumu, dede-talip ilişkileri verilebilir. Musahiplik geleneksel Alevîliğin omurgasını oluşturan ana kurumlarından biri olmasına rağmen şehir hayatında hantal kaldığı ve büyük oranda terk edildiği görülmektedir (Bulut, 2013, 101-18). Öte yandan düşkünlük kurumunun da şehirli hayatta her hangi bir yaptırım gücünün kalmadığı anlaşılmaktadır. Netice olarak, Alevî toplumunun kitlesel olarak şehirleşmesi bugüne kadar söz konusu olmayan bir kısım problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Alevî toplumun bunlara çözüm bulması ciddi bir ihtiyaçtır.

Günümüzde Alevîleri temsil eden -Diyaret İşleri Başkanlığı gibi- resmi bir kurum yoktur. Dolayısıyla Alevîlik adına söz söyleyen, Alevîlerin çoğunluğunun görüşlerine itibar ettiği bir kurum bulunmamaktadır. Şu da bir gerçek ki, dinlerde merkez kurumsallaşmanın dışında oluşan yorum ve hareketlerin kurumsallaşma şansları zayıftır. Bu olgusal durum, Alevîlikle ilgili serbestçe fikir beyan etme ve Alevîliği yaşama bakımından mensuplarına bazı avantajlar sunuyor olsa da, geleneği öğretme, etkin bir kamuoyu oluşturma ve kendilerini yurt içi ve yurt dışında kamuoyuna tanıtacak güçlü kurumlara sahip olma bakımından bazı yetersizlikleri de beraberinde getirmektedir. Alevîler açısından bu olumsuz durum, sembolik değeri yüksek olan ve her yıl Ağustos ayında gerçekleştirilen Hacı Bektaş Veli anma törenlerinde açıkça kendini göstermektedir. Alevî dernek ve vakıfları arasında görüş birliği olmadığı, buna bağlı olarak bazı grupların bu organizasyonlara katılmadığı ya da katılmasına izin verilmediği görülmektedir.

Uygulama ve temsildeki problemlerden biri, belki de en önemlisi, dedelik kurumunun işlevselliğini kaybetmesidir. Geleneksel Alevîlikte dedelik kurumunun

çok önemli ve anlamlı bir yeri vardır. Ancak geleneğini kaybeden Alevilikte dedeler de ciddi bir itibar kaybına uğramışlardır. Bunun hiç şüphesiz sosyal ve ekonomik sebepleri vardır. Ancak şu kadarını ifade edelim ki, 20. yüzyılın ortalarında başlayan göçlerle birlikte geleneksel yapı ciddi bir yara almış, kentli Alevilikte pek çok şey eksik kalmıştır. Buna 1960'larda başlayan ve 70'lerde hızlanan Türkiye'deki ideolojik tartışmalar ve kamplaşmaları da eklemek gerekir. Zira Alevilik ve dedelik kurumu bu tartışma ve kamplaşmalardan büyük oranda nasibini almıştır. Marksist solun taban bulduğu bazı Alevî gruplarda, dedelik kurumu, klasik sömüren-sömürülen ikilemi içerisinde ele alınmış ve sonuç olarak dedeler zümresi sömüren sınıfına dâhil edilmiştir. Solcu Alevî gençler, protest bir yaklaşımla dedelerine karşı çıkmış, onları eleştirmişlerdir. Seksenli yılların sonunda sosyalizmin çökmesi ile bu tür ideolojilere şüpheyle bakılmaya başlanmış, Türkiye'de yaşanan konjonktüre bağlı bir takım değişimlerin sonucu dedelere olumlu bakışta nispeten bir iyileşme olmuştur. Bununla birlikte dedelik kurumunun eski günlerini yeniden elde etmesi zor görünmektedir.

Aleviliğin Diyanet'te temsili meselesi de önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Sosyal hayatın merkezinde yer alan din ile ilgili hususların yürütülmesi ve belli bir disiplin altına alınması için her toplumda planlı ve düzenli kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Ülkemizde din hizmetlerini düzenlemekle görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) böyle bir ihtiyaç sonucu kurulmuş ve örgütlenmiştir. Anayasal bir kurum olan DİB'in görevi kanunla "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" olarak belirlenmiştir. Buna göre başkanlık, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını açıklamak ve toplumu din konusunda aydınlatma görevini üstlenmiştir. Bununla birlikte DİB, ülkemizde bulunan Alevî, Caferî, Nusayrî ya da kendisini İslam'ın dışında gören diğer dini anlayışları içine alacak bir kuruma da sahip değildir. Mezhepler üstü bir özelliğe sahip olan DİB'te Bektaşılık, Mevlevilik ya da Nakşilik gibi bir kısım tarikat yapılarının temsili söz konusu değildir. Bu bağlamda Alevîlerin de Diyanet İşleri Başkanlığı'nda temsil edilmesinin önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Diyanet'te temsil konusunda Alevîler arasında görüş birliği bulunmaması, mevcut yasaların Alevîlerin Diyanet İşleri Başkanlığı içinde temsil edilmesine izin vermemesi (Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu, Diyanet'in yetki ve sorumluluk alanlarını belirleyen kanunlar), cem evlerinin dinsel, toplumsal ve yasal statüsü konusunun belirsizliği, Alevî kesimin kendi iç sorunları, Alevîlerin hangi statüyle ve kim tarafından temsil edileceği meselesi gibi bu engellerin bir kısmını sıralayabiliriz (Kutlu, 2001, 21). Bütün bu engellere rağmen demokratik hukuk devletinde -farklı dini ve etnik gruplara mensup- bütün vatandaşların memnun kalacağı bir çözümün üretilmesi elzemdir.

Sonuç

Alevilik konusuna hangi zaviyeden bakılırsa açıklama ve çözüm önerileri buna göre farklılık gösterecektir. Din, kimlik, çoğulculuk, insan hakları gibi yaklaşım biçimleri dikkate alındığında yapılacak tahliller ve varılacak neticeler de farklı olacaktır. Aynı şekilde Aleviliği tarih, kültür, sosyoloji, siyaset-iktidar ve hukuk penceresinden tartışmak ve görüşler ortaya koymak da mümkündür. Öte yandan -pek çok çalışmada olduğu gibi- meseleye sırf teolojik açıdan bakmak ve izahlarda bulunmak da söz konusudur.

Alevilik ve Bektaşılık Türk toplumunun fay hatlarından biridir ve hiç şüphesiz ülkenin en temel meselelerindedir. Yüzyılları alan bir geçmiş olması rağmen aslında halledilemeyecek ve üstesinden gelinemeyecek bir mesele de değildir. Türk, Kürt, Zaza ya da Arap gibi belli bir toplulukla sınırlanılmayacağından özü itibarıyla etnik kökenli bir mesele de değildir. Kendisini Alevî olarak tanımlayanların büyük bir çoğunluğu Türk kimliği ve Türk kültürü ile sorunu olan insanlar değildir. Bu sebeple konunun etnisite eksenli değil de temel hak ve hürriyetler çerçevesinde ele alınması uygun olacaktır. Meselenin siyasi, sosyal ve dini boyutları ayrıca ele alınma-

lıdır. Ortak bir zemin oluşturmak ve sağlıklı bilgilerde buluşmak adına meselenin akademik boyutuna ağırlık verilmesi, önyargıdan uzak, objektif kriterleri esas alan ortak çalışma gruplarının oluşturulması mümkündür. Bu bağlamda bazı üniversitelerde var olan Alevîlik ve Bektaşîlik araştırma merkezlerini belki daha işlevsel hale getirmek, elbette meselenin çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Meselenin çözümünün önündeki ciddi engellerden biri, tarihi süreçte vuku bulan bir kısım olayların neticesi ortaya çıkan önyargılardır. Sünnîlerin Alevîlik algısında ciddi önyargılar ve problemler olduğu gibi, Alevîlerin Sünnîlere bakışında da benzer önyargılar ve problemler mevcuttur. Alevîlerin Sünnîler hakkındaki yargıları gasp, zulüm ve adaletsizlik üzerine inşa edilmişken, Sünnîlerin de Alevîler hakkındaki yargıları ihanet, sapkınlık ve cehalet üzerine bina edilmiştir. Bu karşılıklı yargılamaların bugün için hiçbir anlamının kalmamış olması beklense de söz konusu suçlamaları hiç yokmuş gibi saymak da mümkün değildir. Bu bağlamda dini kendi tekeline almış gibi davranan Sünnî kesimler, Alevîleri yeterince dindar olmamakla suçlamakta “mülhit”, “râfîzî” “zındık” gibi dışlayıcı ve ötekileştirici isim ve sıfatlar kullanmaktadırlar. Alevîler açısından meseleye bakıldığında tarihi süreçte yaşanan acılar, ızdıraplar, savrulmalar ve travmalar güncelleştirilerek yeniden üretilmekte ve genellemeler yapılarak bütün Sünnîlere nispet edilmektedir. Özellikle “Yezid” kavramı üzerinden Sünnîlerin Ehl-i Beyt düşmanı oldukları şeklinde yanlış bir algı oluşturulmaktadır. Toplumumuzdaki bu önyargıların varlığını kabul etmek ve bu gerçekten hareketle çözüm yolları geliştirmek gereklidir. Dini, sosyal ya da siyasi herhangi bir ayırım yapmaksızın bütün vatandaşlarımızın sorunlarını dikkate alıp hukuk, eşitlik ve inanç hürriyeti zemininde çözüme kavuşturulması kaçınılmazdır. Hiç şüphesiz Türkiye’de yaşayan bütün vatandaşların din, mezhep ya da meşreplerine bakılmaksızın hukuk ve kanunlar önünde eşit yurttaşlar olduklarını bilmeleri ülke barışı, birlik ve bütünlüğümüz açısından değerlidir. Dahası sağlıklı bir toplum inşa edebilmek için doğru bilgilere ihtiyaç vardır. Bunun için hurafelere, yalan-yanlış yakıştırmalara ve önyargılara hep birlikte savaş ilan etmeli, ortak değerlerde buluşup elbirliğiyle çalışılmalıdır.

Kaynaklar/References

Alevi Çalıştayları Nihai Rapor. (2010). Ankara: Devlet Bakanlığı. XIV, 202 s.

Andrews, Peter Alford. (1992). *Türkiye’de Etnik Gruplar.* çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Ant Yayınları.

Bolay, S. Hayri. (2000). “Günümüz Türkiyesinde Aleviliğin ve Bektaşiliğin Başlıca Problemleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.* Sayı 13 (2000), 137-152.

Bulut, Faik. (1997). *Ali’siz Alevilik.* Ankara: Doruk Yayınları.

Bulut, Halil İbrahim. (2013). “Alevi-Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak Musahiplik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.* Sayı: 65, 101-118.

Bulut, Halil İbrahim. (2022). *İslam Mezhepleri Tarihi.* İstanbul: Ketebe Yayınları.

Cansun, Şebnem. (2013). “Türkiye’de Aleviler Ve Siyasi Partiler İlişkisi: Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden Bir İnceleme”. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi.* 5/2 (2013).

Dersim, Şelva. (1994). “Alevilik”. *Pir Dergisi.* 1/1.

Engin, İsmail. (1999). “Alevîlik ve Bektaşîlik Araştırmalarında Yöntem, Yaklaşım

Sorunu”, *1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, 121-123.

Erdem, Mustafa. “Aleviler ve Alevilik Meselesi”. *Dini Araştırmalar*. 12/33, 17-23.

Eröz, Mehmet. (1977). *Türkiye’de Alevilik-Bektaşılık*. İstanbul: Otağ Yayınevi.

Ersal, Mehmet. (2016). “Alevilik Çalışmalarında Uygulanacak Metodoloji Üzerine Tespitler ve Öneriler”, 2. *Uluslararası Hacı Bektaş Velî Hoşgörü ve Barış Sempozyumu*, Nevşehir: Hacı Bektaş Velî Üniversitesi, 260-276.

Fiğlalı, Ethem Ruhi. (2006). *Türkiye’de Alevilik Bektaşılık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay.

Gül, İbrahim. (2016). “Kentleşme Sürecinde Anadolu Aleviliğinin Bazı Temel Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 6/ 12, 95-113.

Kafesoğlu, İbrahim. (1987). *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara.

Kaplan, Doğan. (2014). “Aleviliğin Dayandığı Etnik Kimlik/ler Üzerine”. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. I, 441-447.

Kaygusuz, İsmail. (1996). *Görmediğim Tanrıya Tapmam: Alevilik Kızılbaşlık ve Materyalizm*. İstanbul: Alev Yay.

Köprülü, Fuat. (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Gaye Matbaacılık.

Kutlu, Sönmez. (2001). “Alevilik-Bektaşiliğin Diyanet’te Temsil Problemi”. *İslamiyat*. 4/1.

Kutlu, Sönmez. (2010). “Alevî-Bektaşî Yazılı (Arap Harfli) Kaynaklarının Neşri ve Ortaya Çıkan Sorunlar”. *Alevî ve Bektaşî Yayınlarının Temel Sorunları, Çözüm Önerileri*. Ed. Gıyasettin Aytaş, Derya Sümer. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 42-73.

Melikoff, Irene. (1999). “Alevî-Bektaşiliğın Tarihi Kökenleri, Bektaşî-Kızılbaş (Alevî) Bölünmesi ve Neticeleri”. *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*. 17-23. İstanbul.

Melikoff, Irene. (1993). *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi.

Ocak, Ahmet Yaşar. (1989). “Alevî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/368-369.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2014). *Arı Kovanına Çomak Sokmak: taşra kökenli bir tarihinin sıradan meslek hayatı*. Söyleşi: Haşim Şahin. İstanbul: Timaş Yayınları.

Öktem, Niyazi. (1999). “Anadolu Aleviliğinin Senkretik Yapısı”. *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*. İstanbul: Ensar Neşriyat. s. 221-239.

Öz, Baki. (1998). “Hz. Ali’yi Anlamak”. *Ali’siz Alevilik Olur mu?* (ortak kitap), Ant Yayınları.

- Paul, L. (1986). "Zâzâ". *The Encyclopaedia of İslam (New Edition)*. 117 491.
- Perin, Michel. (2001). *Şamanizm*. Çev. Bülent Abraş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rençber, Fevzi. (2013). "Din-Kimlik Tartışmaları Ekseninde Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme". *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/6, 945-955.
- Soyyer, Yılmaz. (1996). *Sosyolojik Açıdan Alevi-Bektaşî Geleneği*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Şelic, H. *Zaza Gerçeği*. Münih: Dicle-Fırat Yayınları, [t.y.]
- Şener, Cemal. (1997). *Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm*. İstanbul: Ad Yayıncılık.
- Şener, Cemal. (1998). "Ali'siz Alevilik Olur mu?" (Ortak Kitap), Ant Yayınları.
- Şener, Cemal. (2002). *Alevilerin Etnik Kimliği*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Turan, Fatma Ahsen. (2010). "Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı: 56 (2010).
- Türkdoğan, Orhan. (2008). *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Xemgin, E. (1995). *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüşt Öğretisi*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Yaman, Mehmet. (2007). *Alevilik İnanç Edeb Erkan*. İstanbul.
- Yapıcı, Asım. (2009). "İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Ön Yargı Kıskacında Sünni-Alevi İlişkileri", *Dem Dergi*. 2/6.
- Yıldırım, Rıza. (2012). "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı: 62 (2012).
- Yıldız, Harun. (2022). "Alevilik Bektaşîlik Araştırmalarında Yöntem Problemi Etrafında Bazı Düşünceler". *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 25 (2022), 20-38.
- Yılmaz, Nail. (2005). *Kentin Alevileri: Reşadiye, İkitelli örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yörükân, Yusuf Ziya. (2006). *Müslümanlıktan evvel Türk dinleri Şamanizm: Şamanizm'in diğer dinler ve Alevilik üzerindeki etkileri*. Haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken Yay.

